

ՆԱԹԱՆԱՅԷԼ ԲԵՍՔՈՎԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ ՀԱՅ ԳԱՂԹԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ

ԱՐԾՈՒԻ ԲԱԽԶԻՆԵԱՆ

Իր պատմութեան ծանր օրերին օգնութեան ձեռք մեկնած օտար մարդասէրներին երախտագիտութեամբ յիշող հայ ժողովրդի ներկայ սերնդին անծանօթ է մնացել նրա մեծ բարեկամ Նաթանայէլ Բեսքովի անունը: Այս նշանաւոր շուէր հասարակական գործչի համար մի քանի տասնամեակ հայկական հարցը եղել է ուշադրութեան կենտրոնում: Նորուեգիացի ֆրիդրիֆ Նանսէնի եւ գերմանացի Եոհաննէս Լեփսիուսի պէս նա եւս առաջին համաշխարային պատերազմից յետոյ ձգտել է եւրոպական հանրութեան ուշադրութիւնը բեւեռել դէպի մեծ տէրութիւնների ձեռքին խաղալիք դարձած հայ ժողովրդի իրաւունքները: Բեսքովի հայանպաստ գործունէութիւնն առաւելապէս կապուած է 1915 թ. Մեծ Եղեռնից փրկուած որբերի եւ ալրիւների համախմբման, նրանց համար կեանքի եւ աշխատանքի պայմաններ ապահովելու կազմակերպման հետ:

Նաթանայէլ Բեսքովը (1865-53) եղել է Դիւրահոյմի դպրոցի ռեկտոր, աստուածաբանութեան դոկտոր, ուսուչապետ. հեղինակ է աստուածաբանութեանը եւ այլ թեմաների վերաբերող 40ից աւելի գրքերի ու գրքոյկների: Հասարակական աշխատանքը կազմել է նրա գործունէութեան գլխաւոր մասը: Նա եղել է «Քրիստոնէական միջազգային շարժում» կազմակերպութեան խորհրդի անդամ եւ այդ միութեան Շուեդիայի մասնաճիւղի նախագահը: 1920ից սկսած Բեսքովը զբաղուել է նաեւ Հայաստանի եւ հայ ժողովրդի ինդիւրներով: Հայութեանը վերաբերող նրա առաջին յօդուածը լոյս է տեսել 1920ի Դեկտեմբերին, շուեդական կենտրոնական Դազենա նիւոհեթէր (օրուայ նորութիւններ) թերթում, «Հայ ժողովրդի տառապանքը» վերնագրով: Հայ ժողովրդի մասին քիչ տեղեկութիւններ ունեցող շուէր ընթերցողին Բեսքովն ընդհանուր ծանօթութիւն է տուել այդ ազգի վերաբերեալ եւ ներկայացրել առաջին աշխարհամարտի ժամանակ նրան բաժին հասած փորձութիւնները:

1921ի փետրուարի 9-12ին Ստոկհոլմում հանգիպել են սկանտինաւեան չորս երկրների ներկայացուցիչներ, քննարկելու համար Հայաստանին օգնութիւն ցուցաբերելու հարցը: Խորհրդաժողովը որդեգրել է երկու ուղղութիւն: Առաջինը՝ ազդել սկանտինաւեան քաղաքական շրջանակների վրայ, որպէսզի պետութիւններից մէկը մանդատաւոր լինի Օսմանեան կայսրութեան կազմալուծումից յետոյ անկախացած Հայաստանի հանրապետութեան համար: Երկրորդը՝ փրկել Եղեռնի հետեւանքով մահմեդական տներում գտնուող հայ կանանց եւ երեխաներին ու նրանց համախմբող մի գաղութ հիմնել: Խորհրդա-

Ժողովի ընթացքում Հայաստանին օգնելու համար բարեգործական կոմիտեներ են հիմնուել չորս սկանտինաւեան երկրներում: Շուեդական կոմիտէի անդամներ են ընտրուել Նաթանայէլ Բեսքովը, ռուսաց-հայեոս Հարմար Հովմբէլիսթը Լուսդ քաղաքից, եկեղեցական Հագբարդ Իսբերգը Մարմէօից, աստուածաբան Եունաթան Եուլէնն Ուփսալայից, քահանայ Սամուէլ Թիսէլը Ստոկհոլմից, բանասէր Դագնի Թորվալը Ստոկհոլմից եւ Եոն Վոքսթրիոմը Նուրբուից: Բեսքովի հրատարակած Քրիստոնէական Հանրային Կեանքի Միութեան Տեղեկագրում, շուեդական հայանպաստ կոմիտէն հրատարակել է դիմում, «Փրկել Հայաստանը» վերտառութեամբ՝ (1921 Փետրուար-Մարտի համարում) որտեղ շուէդ հասարակութեանը կոչ է արուել իրենց լուծման ներդնել հայ գաղթականութեան եւ Հայաստանի փրկութեան գործում: Այնտեղ մասնաւորապէս ասուել է հետեւեալը. «...Շուեդական կոմիտէն ուզում է ջերմօրէն դիմել շուէդ ժողովրդին, որ նա գործնականօրէն տեղեկ պահի հայ ժողովրդին, որ նրանք Հիւսիսում ունեն բարեկամներ, որոնք մարդկային համերաշխութեամբ ցանկանում են նրանց կողքին լինել»²:

Կոմիտէի կոչն անարձագանգ չի մնացել. այդ է վկայում նոյն Տեղեկագրի, 7-9րդ միացեալ համարում հրատարակուած նուիրատունների ցուցակը, որոնց նուիրատուութիւնների շնորհիւ 1921ի Մարտի 9ից մինչեւ Նոյեմբերի 21ն ընդհանուր հաշուով հաւաքուել է 11,294,91 շուեդական քրոն: Այդ գումարը փոխանցուել է Հայաստանի Հանրապետութեան Սովետների Գերմանական կոմիտէին³:

Նոյն թուականին շուեդական հայանպաստ կոմիտէն շուեդական հանրութեանը հայկական հարցին ծանօթացնելու նպատակով լոյս է ընծայել չորս գրքոյկ, որոնցից երեքը Թարգմանութիւններ են գերմաներէնից (Եոհաննէս Լեկսիուսի՝ Մի քրիստոնեայ ժողովրդի կործանումը, Մարտին Նիեպպգէի՝ Այն ապրումները, որ ունեցել է մի գերմանացի դասախօս 1915ին ասիական Թուրքիայում, եւ՝ Ինչպէ՞ս տեղի ունեցաւ հայերի բռնազաղթը, իսկ չորրորդը՝ Նաթանայէլ Բեսքովի «Մի Նահատակ ժողովուրդ 20րդ դարում գրութիւնն է»։ Այստեղ շուէդ մարդասէրն անդրադարձել է եւրոպական պետութիւնների կողմից Հայաստանին մանդատ տալու անհրաժեշտութեանը)։

Ինչպէս յայտնի է, 1920ի Մեւրի հաշտութեան պայամանագրով Օսմանեան կայսրութիւնից անջատուած Իրաքը եւ Պաղեստինը որպէս մանդատային տարածքներ տրուել են Անգլիային, իսկ Սիրիան եւ Լիբանանը Ֆրանսային: Արեւմտեան տէրութիւններից ոչ մէկը չի ցանկացել մանդատաւոր լինել Հայաստանի համար, ելնելով իր քաղաքական-տնտեսական շահերից: Այս հարցի շուրջ շուեդական խորհրդարանում մի շարք բանավէճեր են եղել, միջանի պատգամաւորներ պահանջել են որ Շուեդիան իր վրայ վերցնի Հայաստանի մանդատը: Բեսքովն այս հարցի կապակցութեամբ հանդէս է եկել հրապարակային ելոյթներով եւ միջանի անգամ գրել մամուլում:

«Մենք սկանտինաւեան ժողովուրդներն ունեցել ենք եւ ունենք այն առաւելութիւնը, որ տարբեր ձեւերով կարողանանք օգնել պատերազմի գրկանքներից տուժածներին: Ոչ ոք չի ցանկանում մանդատաւոր լինել Հայաստանի համար, քանի որ, - ինչպէս ասուել է,- այնտեղ չկայ նաւթ, այնտեղ միայն հայեր կան»: Եւ այստեղ մենք, Սկանտինաւիայի ժողովուրդներս մի պարտականութիւն ունենք, որ մեզ է սպասում: Միջազգային համաժողովը ժընեւում⁵, Հայաստանի համար մանդատաւոր գտնելու համար յատկապէս դիմեց սկանտինաւեան երկրներին: Դա մեծ պատիւ է մեզ համար.... Մենք առանձնաշնորհ ենք ստացել մեծ մասշտաբով օգնելու համար մի տառապեալ ժողովրդի պատերազմի զոհերին»:

Շուեդիայի պետական շահերը եւ նրան թելադրել են Թուրքիայի հետ յարաբերութիւնները չվատացնելու համար մանդատ չտալ Հայաստանին: Այնժամ Բենքովն իր ողջ եռանդը կենտրոնացրել է հայ գաղթականութեան խնդիրների վրայ: Վերլիյեալ Տեղեկագիրը, որը յետագայում կոչուել է պարզապէս «Քրիստոնէական հանրային կեանք», 1920ականներին տեղ է տուել Բենքովի ստորագրութիւնը կրող տասնեակ յօդուածների⁶, որոնցում նա տուեալներ է հաղորդել հայ գաղթականների վիճակի մասին՝ Կ. Պոլսում եւ Մերձաւոր Արեւելքում, եւրոպական այլ նպաստամատոց միութիւնների հայանպաստ գործունէութեան եւ դարձեալ՝ շուէդ ժողովրդի կողմից հայկական մի գաղթական հիմնելու մասին: Հայկական հարցը քննարկման խնդիր է եղել 1922ի ամրանը Սոննթագբերգում Քրիստոնէական Միաւորում շարժման հանդիպման ժամանակ, որի ընթացքում Շուեդիայի կողմից առաջարկուել է հայկական հարցի մասին յատուկ գրութեամբ դիմել Ազգերի Լիգային: Սոյն գրութիւնն անդրադարձել է հայկական հարցի պատմութեանը 1878ի Բերլինի համաժողովից մինչեւ ներկայ փուլը եւ ներկայացրել ապագայ որոշակի անելիքներ՝ կապուած հայազաղութի ստեղծման հետ: Սոյն յօդուածը Բենքովից բացի ստորագրել են նաեւ Քրիստոնէական շարժման խորհրդի նախագահ Հենրի Հոլմբերգը եւ գլխաւոր քարտուղար Օլիւրը Դրայլըրը⁹:

1923ին Դանիայում կայացած միջազգային մի համաժողովում Հայկական հայ գաղթականների մէջ աշխատող միսիոներուհի Քարէն Եփփէն ելոյթ է ունեցել հայկական հարցի վերաբերեալ: Վերջինս յետագայում գրել է, որ որպէս իր ելոյթի արդիւնք շուեդական խմբակցութիւնը Նաթանայէլ Բենքովի ղեկավարութեամբ որոշել է իրենց ծրագրած հայազաղութի կազմակերպման փորձը ձեռնարկել հենց Սիրիայում¹⁰: Այդպէս, 1924ին Սիրիայում շուեդական կոմիտէի ջանքերով ծնունդ է աւել Թէյ Արմէն հողագործական գաղութը, որտեղ եղեռնից փրկուած եւ մահմեդական գերութիւնից ազատուած հայ կանայք եւ որբեր ապահովուել են օթեւանով ու աշխատանքով՝ Քարէն Եփփէի հոգատար հսկողութեան ներքոյ:

1924-ի Մարտի 19-ին, Ստոկհոլմում Բեսքովի ջանքերով կազմակերպուել է հայ ժողովրդին նուիրուած երեկոյ, որին մասնակցել եւ ելոյթներ են ունեցել մի շարք շուէդ մտաւորականներ՝ արուեստաբան Եոնի Ռոսսուալ, երաժշտագէտ Հարտեւելդ։ Բեսքովն ինքը խօսել է հայ ազգի պատմութեան մասին, նշելով որ հայերը, հակառակ դարաւոր ստրկութեան եւ պարբերաբար կրկնուող կոտորածների, մինչեւ օրս պահել են իրենց իւրաքանչեւ ցեղային գծերը եւ քրիստոնէական կրօնը, մնալով եւրոպական մշակոյթի առաջապահ Արեւելքում։ Այդ իսկ պատճառով, ընդգծել է նա, եւրոպացիների պարտականութիւնն է պահել այդ ժողովրդի ֆիզիկական եւ բարոյական գոյութիւնը։ Եւ հայ որբերի գաղութում պէտք է նրանց հնարաւորութիւն տրուի ապրել եւ զարգանալ որպէս մարդ եւ հայ¹¹։

Նոյն 1924-ին Բեսքովը հրատարակել է Սիրիայում ստեղծուած հայազաղութի մասին իր առաջին գրքոյկը¹², որի մասին աւելի հանգամանօրէն գրել է 1925-ին Սիրիա կատարած այցելութիւնից յետոյ, Պարեստինում եւ Սիրիայում, եւ Մի շուեդական հողագործական գաղութ հայ գաղթականների համար, գրքոյկներում (Ստոկհոլմ, 1926-1927)¹³։ Այնտեղ հեղինակը մանրամասն խօսել է Թէլ Արմէնի, նրա բնակիչների, Քարէն Եփեփի գործունէութեան մասին՝ գրութիւններն օժտելով արժէքաւոր լուսանկարներով։ 1936-ին Բեսքովը հրատարակել է հայ իրականութեան վերաբերող իր վերջին գրքոյկը՝ Այսօրւայ հայ գաղթականները¹⁴։ Սրանից յետոյ նա այլեւս հանդէս չի եկել հայութեանը նուիրուած որեւէ գրութեամբ կամ ձեռնարկով։ Յիրաւի, նրա անխոնջ հայանուէր ջանքերը շօշափելի արդիւնք են տուել ի դէմս Սիրիայում հիմնուած հայազաղութի, ուստիեւ այլեւայլ աշխատանքներով բազմազբաղ գործչի տեսադաշտում հայկական հարցը դադարել է առաջնային լինելուց։ Սակայն մինչեւ կեանքի վերջը Նաթանայէլ Բեսքովը հետաքրքրուել է հայ ժողովրդի վիճակով։ 1997 Յունիսի 8-ին, Ստոկհոլմում շուեդահայ գաղութի հնագոյն անդամներից Պետրոս Զարդարեանը մեզ տեղեկացրեց, որ ինքը 1953-ին, Բեսքովի մահուան տարում հանդիպել է ծերունազարդ շուէդ ականաւոր գործիչին եւ հետը երկար գրուցել է հայ ազգի վերաբերեալ։

1996-1997-ին Շուեդիա կատարած մեր գիտական գործուղման ժամանակ Ուիսալայի համալսարանի գրադարանում մենք ուսումնասիրել ենք Նաթանայէլ Բեսքովի թողօնները։ 1923-1928 թուականների նրա ձեռագրերում, սեւագիր թղթերում բազմիցս յիշուել են Հայաստանը եւ հայ ժողովուրդը։ Նրա միքանի անտիպ նամակներում եւս շօշափուել են հայ գաղթականների օգնութիւն ցուցաբերելու վերաբերեալ հարցեր։

Բեսքովի ֆոնդից հրապարակելու նպատակով մենք ընտրեցինք վեց նամակ, գրուած 1922-1927 թուականներին, որոնց նիւթը գերազանցապէս վերաբերում է հայութեանը։ Ներկայացուած նամակներից առաջին երկուսի գրադարանային թիւն է Նաթանայէլ Բեսքովի

Ֆոնդ, G 21 af: 14 a, էջ 37-38, (թիւ 1 նամակը), եւ էջ 39-40 (2րդ նամակը): Միւս նամակների գրադարանային թիւն է G 21 af:14 էջեր 72, (թիւ 3 նամակ), 108-110 (թիւ 4ը), 120 (թիւ 5ը) եւ 121-122 (թիւ 6ը): Առաջին երկու նամակները թարգմանել ենք շուէդերէնից, միւսները՝ անգլերէն բնագրից:

Ա¹⁶

Դիւրսհոլմ, 18 Յունուար 1922

Տիկին Ինգա Նալբանդեան
Բերբերիոտ

Սիրելի Տիկին Նալբանդեան.

Ի սրտէ շնորհակալ եմ Դեկտեմբերի 7ին գրած ձեր նամակի համար: Անշուշտ, մենք չենք կարծում, որ մեր նուիրատուութիւնն օրիորդ Եփփէի¹⁷ գործունէութեանը մեծ էր, սակայն մենք ուրախ ենք, որ կարողացանք անել այդ: «Արմենիերվեննէն»¹⁸ Եփփէի վերջին նամակի հետ միասին, որ դուք բարեկամաբար ուղարկել էիք Կոթենհագէնից, ես արդէն ստացել եմ: Այն ամէնը, ինչ լսում ենք օրիորդ Եփփէից եւ նրա մասին, այն տպաւորութիւնն է թողնում, որ նա ճիշդ մարդն է ճիշդ տեղում: Ձեր իսկ աշխատանքը ժընեւում, իհարկէ, ձեր յամառ բողոքները եւս, քիչ նշանակութիւն չեն ունեցել:

Ես հասկանում եմ ձեր վրդովմունքն անգլիական ներկայացուցչութեան վարքագծի հանդէպ եւ ձեր կարծիքն այստեղի մասին: Ես հաճոցով կ'ուզէի օգնել ձեզ սկանդինաւեան նպաստների վերաբերեալ ձեր խոստումը կատարելու գործում, միայն թէ իմանայի ինչպէս է հնարաւոր այն իրականացնել: Շուեդական կոմիտէի տնօրինած գումարները հաւաքւում են միմիայն հանգանակութիւնների միջոցով եւ կարող են չծառայել այդ նպատակին: Այն էլ ներկայումս, երբ կարիքը մեծ է թէ մեր իսկ երկրում եւ թէ աշխարհի այնքան շատ մասերում, եւ բաւական անյոյս է ժողովրդի մէջ փորձել հետաքրքրութիւն առաջացնել Լիգայի կողմից իրականացուող քաղաքական նպատակների հանդէպ: Եթէ միայն մարդ կարողանար գտնել Մերձաւոր Արեւելքում կապեր ունեցող մի գործարար մարդու, որ ի վիճակի լինէր միանուագ մի մեծ գումար նուիրել... սակայն ես այդպիսի մէկի չեմ ճանաչում: Այդ նպակակով մի շուկայի կազմակերպումն առաջիմ հնարաւոր չէ: Ես խորհրդակցել եմ տիկին Մարիքա Շթիերնսթեդ-թի¹⁹ հետ, սակայն իմ տուած միտքը նրան քիչ կարող էր գրաւել: Բնականաբար մեր մտքում կայ այդ բանը, եթէ հնարաւոր լինի ինչոր ելք գտնել: Եթէ ձեր խոստացած ողջ գումարը հիմա անհնար է գտնել Լիգայի սահմաններում, ապա պէտք է յաղթահարել անհամբերութիւնը՝ կապուած ներկայումս կատարուելիք վճարման հետ:

Կոչի մասին առաջարկը, որ այժմ ուղարկում եմ ձեզ, հազիւ թէ ինչ-որ մեծ բան կատարի: Հասարակութեան մէջ կոչը շատ քիչ է եկամուտ բերում եւ հիմա էլ ժամանակն առանձնապէս անտեղի կարող է լինել:

Ինչպէս անձամբ ձեր, այնպէս էլ իմ՝ Հայաստանի համար տարուող աշխատանքների համար նոր տարուայ լաւագոյն ցանկութիւններով Ձերդ հաւատարիմ՝

[Նաթանայէլ Բեսքով.]

Բ

Դիւրահոյ, 1 Մարտի 1922

Տիկին Ինգա Նալբանդեան
Բիրքերիոդ

Սիրելի Տիկին Նալբանդեան

Հիմա, երբ պատասխանում եմ Փետրուարի 3ի ձեր նամակին եւ Փետրուարի 20ի բացիկին, մի ուժգին զգացողութիւն ունեմ, թէ որքան վատ նուիրեալ եմ ես հայկական գործերի համար: Ես չկարողացայ նախաձեռնել շուկայ կազմակերպելու կամ ժողովրդից հանգանակութիւն հաւաքելու գործերը: Մեծագոյն դժուարութիւնը կապուած է առաւել կամ պակաս օգնականների մեծ քանակի հետ, որոնք անհրաժեշտ են շուկայում: Նոյնը որոշ չափով վերաբերում է նաեւ ցերեկոյթին: Ես կարիք ունեմ թէ՛ անձնական կապերի եւ թէ՛ ժամանակի՝ մի այսպիսի գործի իրականացման համար: Ինչ վերաբերում է հանգանակութեանը, ապա մէկ տարի առաջ մենք մի կոչ ենք հրատարակել բոլոր թերթերում, որը շատ քիչ արդիւնք է տուել: Կրկին նոր կոչ տպագրելը դժուար կը լինի, թերթերը հակուած չեն ընդունել այն, միակ հնարաւորութիւնն այս դէպքում կը լինի այն, եթէ կարողանանք ստանալ որեւէ բարձրաստիճան անձի համաձայնութիւնը՝ իր անունը կոչի տակ առաջինը գետեղելու: Կարծում եմ՝ իսկապէս հնարաւոր է տարուայ մէջ մէկ անգամ փորձել հանգանակութիւն կազմակերպել բոլոր եկեղեցիներում, սակայն նման գործի համար հարկ է ստանալ նորին արքայական մեծութեան թոյլտուութիւնը: Թերեւս անհնարին լինի ցերեկոյթը կազմակերպել Ստոկհոլմում: Յուսալի եւ ապահով կը լինի, եթէ ինքներդ կարողանաք ելոյթ ունենալ՝ ձեր ունեցած սլայդների ցուցադրումով: Այն անձը որ անհրաժեշտ նախադրեալներն ունի նման գործի կազմակերպման համար՝ տիկին Մարիքա Շթիերնսթեդթն է: Կարծում եմ, որ գործն առաւել արդիւնաւէտ կը լինի, եթէ դուք գրէք հենց նրան: Անշուշտ, ես չեմ պատրաստուում ինձ գործից հեռու պահել, եթէ տիկին Շթիերնսթեդթը գործն իր վրայ վերցնի՝ ես հնարաւորին չափ կ'աջակցեմ նրան:

Մեթոդը, որ ես եւ իմ միւս բարեկամներն օգտագործում ենք, գեկուցումներն են տարբեր վայրերում: Միւս շաբաթ Գէօթերբորգում ես պիտի գեկուցեմ «Պէ՛տք է արդեօք հայութեան ընկորներն այժմ թողնուեն բախտի քմահաճութիւն» թեմայով: Ես թերեւս պէտք է աւելացնեմ, թէ ինչն է ներկայումս ինձ դժուարացնում մի մեծ հանգանակութիւն կազմակերպել Հայաստանի համար. այն, որ բարձր ոլորտների ուշադրութիւնն այժմ ուղղուած է Ռուսաստանի կարիքներին կողմը, որի պատճառով ամէն մարդ կարող է պատճառաբանել, որ մի երկրի համար արդէն հանգանակութիւն է գնում: Բայց մենք, բնականաբար, փորձելու ենք բոլոր ձեւերը, որ կարող են արդիւնաւետ լինել: Եւ այսպիսով յուսով եմ, որ առաջիկայում մի բան կը լսեմ տիկին Շթիերնսթեդթից, որից առաջ նա ձեզնից արդէն նամակ ստացած կը լինի:

Ձերդ հաւատարիմ՝
[Նաթանայէլ Բեսքով]

Գ.²⁰

Դիւրսհոլմ, 3 Յուլիսի 1922

Պրն. է. Սենթ Ջոն Քաչպուլ
Լոնդոն

Սիրելի Պրն. Քաչպուլ.

Շատ շնորհակալութիւն Յունիսի 22ի ձեր նամակի համար:

Պիտի խոստովանեմ, որ Հայաստանի համար տարուող մեր աշխատանքը բաւական դանդաղ է ընթանում: Մեզ մեծապէս պակասում է մէկը, որ կարողանար իր ողջ ժամանակը կամ դրա մեծ մասը նուիրել այս գործին: Ես ինքս այնքան գերծանրաբեռնուած եմ աշխատանքով, որ անհնարին է խօսել եւ գրել Հայաստանի մասին այնպէս, ինչպէս կուզէի անել: Դրանից բացի գնալով աւելի ու աւելի է դժուարանում Շուեդիայում դրամ հաւաքելը: Մեր բարձր դրամական ստանդարտի վիճակն աւելի լաւ չէ, քանի որ մեր արդիւնաբերութիւնը մեծ մասամբ կանգնեցուած է, եւ մենք չենք կարողանում վաճառել մեր անմշակ հումքը: Աւելացրէք սրան թուրքական մամուլի արդիւնաւետ քարոզչութիւնը, որը կասեցնելու համար կը պահանջուի շատ աւելի զօրեղ մի կազմակերպութիւն, քան մերն է: Ես նոր կարդացի այսօրուայ թերթերից մէկում Անկարայի մամուլի բիւրոյի յայտարարութիւնը, ըստ որի նրանք ցոյց են տուել, թէ իբր այն ամէնը, ինչ հրատարակուել է վերջին ամիսներին անգլիական թերթերի կողմից թուրքերի՝ քրիստոնեայ փոքրամասնութիւնների հանդէպ եղած բռնութիւնների մասին ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ քաղաքական կեղծարարութիւն:

Ես տակաւին չեմ տեսել Դոկտոր Ուարդի²¹ եւ պարոն Եոնայի հաղորդագրութիւնները, ինչի մասին Դուք գրում էք: Շատ ուրախ կը

լինեմ, եթէ կարողանաք ինձ ուղարկել որեւէ հրատարակութիւն, որ ինձ կարող է նիւթ տալ՝ հերքելու համար Անկարայի բիւրոյի հրապարակումը:

Աշնանը մենք կը փորձենք կրկին մի նոր արշաւ սկսել: Հաւանաբար այնժամ մենք ի վիճակի կը լինենք որեւէ նուիրաբաշխում ուղարկել կոստանդնուպոլսի ձեր որբանոցին: Դուք որեւէ բան չէ՞ք ծրագրում հող գնելու եւ այնտեղի շինութիւնների համար:

Անկեղծօրէն Ձեր՝
[Նաթանայէլ Բեսքով]

Դ²²

Դիւրահոլմ, 19.10.1922

Պատուելի Օլիւրը Դրայէր
Լոնդոն

Սիրելի բարեկամ.

Շատ շնորհակալ եմ Ձեր Հոկտեմբերի 10ի նամակի համար: Ես չէի կարծում, որ դուք անտարբեր էիք Հայաստանի նկատմամբ, բայց դուք պէտք է ներէք ինձ դրա համար: Ես մտահոգուած էի, որ մի լուր ստանամ՝ նախքան Լիգայի ասամպլիան փակուած կը լինէր:

Եթէ ես ճիշդ եմ, ձեր նամակներն ինձ հաղորդում են այն փաստը, որ մեր ինդերաֆիրը նոյնիսկ զրոյցի ժամանակ մէջտեղ չի բերուել՝ ո՛չ ասամբլիայում եւ ո՛չ քաղաքական յանձնաժողովում: Պիտի խոստովանեմ, որ սա ինձ մեծ հիասթափութիւն պատճառեց: Կարծում եմ, շատ օգտակար կը լինէր, եթէ նրանք հարկադրուած լինէին ոչ միայն դէմ առ դէմ կանգնել խաղաղութեան եւ բարի կամքի այս գործնական առաջարկին, այլեւ պաշտօնական վերաբերմունք ցոյց տային դրա նկատմամբ: Պարոն Միւրէյի առաջարկը՝ փորձել փոխանցել մեր գաղափարն ասամբլիային որպէս օգտակար եւ հնարաւոր քաղաքականութիւն՝ ինչ-որ անհատական մարմնի կողմից ձեռնարկած լինելու համար, ինձ թւում է մէկ այլ բան մեր ծրագրածից: Յանկացած անհատ մարմին հեռու է այն հնարաւորութիւններից, ինչ ունի Ազգերի Լիգան: Յանձնաժողովում ասուել է, որ խորհուրդն արդէն ունի բաւարար քանակութեամբ ուժեր՝ ներկայացուցիչներ ուղարկելու համար անապատներ՝ չբաւարարուած փոքրամասնութեան հետ: Իհարկէ ունի: Բայց ինչու՞ չպէտք է օգտագործել այս ուժը:

Վախենում եմ, որ Լիգայում չկան շատ մարդիկ, որոնց սիրտը վրդովմունքով բաբախի դէպի ճնշուած փոքրամասնութիւնների հանդէպ գործուած անօրինութիւնները: Յատկապէս դէպի հայ ժողովուրդը, որը կարծես թէ շատ քիչ ունի իսկական բարեկամներ: Ես այնքան էլ համոզուած չեմ, որ պարոն Միւրէյը եւ միւսները, որ բաժանում են նրա տեսակէտերը, իրաւացի են, երբ ասում են, որ մեր

առաջարկներն աւելի շատ վերաբերում են ապագային, քան անյետա-
ձգելի եւ հրատապ ներկային: Դա շատ նման է այն բանին, որ թուր-
քերն ի վիճակի կը լինեն անարդիւնաւետ դարձնել ժողովրդական
Ազգային ժողովը, եթէ այն վերջապէս ապահովի խաղաղութեան մա-
սին կէտերը: Սակայն գաղութի հիմնումը, ինչպէս մենք համաձայ-
նուեցինք, պիտի իրականութիւն դառնայ, որը պէտք է կատարի իր
գործը: Դա բոլորովին էլ նոյն բանը չէ մեզ համար՝ հետեւել քաղա-
քագէտներին, որոնք աւարտած են համարում իրենց գործը: Ինչ վե-
րաբերում է մի այսպիսի գաղութատեղի համար ճիշդ տեղին, ապա
ես համաձայն չեմ այն կարծիքին, որ Կիլիկիան կարող է ամէնալար-
մար վայրը լինել: Ժշմարիտ է, որ Արեւելեան Անատոլիան մեծամաս-
նութեամբ դատարկուած է հայ բնակչութիւնից նրանք սպանուել
կամ տեղահան են եղել: Բայց այս տարածաշրջանում նրանց հին տան
տեղն է: Եւ դա նրանց հնարաւորութիւն կը տայ մեծ մասամբ առա-
ւել ապահովութիւն՝ ապրել Հայաստանի հանրապետութեան կողքին,
քան ապրել հայկական փոքրիկ կղզում Կիլիկիայում՝ մահմեդական
աշխարհով շրջապատուած:

Դուք ինձ հարցնում էք, թէ մեր խումբը կարո՞ղ է արդեօք այժմ
հարց բարձրացնել՝ ուղարկելու գաղութատեղեր ապագայ ազգային
ժողովի համար: Կարծում եմ այդ մենք չենք կարող անել: Ամբողջ
գաղափարը հիմնուած է այն կանխավարկածի վրայ, որ ողջ քրիստո-
նէական միջազգային շարժումը պիտի կանգնի այս նախաձեռնու-
թեան գլխին: Աւելին, տակաւին վաղ է հիմա փնտռել յարմար գա-
ղութատեղեր, երբ որ ոչինչ չի արուել՝ նախքան խաղաղութեան
մտցուելը ազգային ֆոյքի հարցի մէջ:

Ձեր նամակում առաջարկում էր նաեւ, որ մեր շարժումը փորձի
աշխատել Նանսէին կազմակերպութեան ներքոյ եւ նրա հետ համա-
տեղ՝ գաղթականներին ցուցաբերուող օգնութեան գործում: Թէեւ սա
բոլորովին այլ աշխատանք է, քան Ազգային Լիգային մեր առաջար-
կածը, սակայն, անշուշտ, այն նոյն ուղղութիւնն ունի՝ հայերի հան-
դէպ մեր ողջ դիրքորոշման հետ մէկտեղ: Դուք կարծում էք, որ մեր
Շարժումն ինչ-որ հիմնադիրներ ունի այս աշխատանքի համար:
Ինչպէս դուք գիտէք, մենք այստեղ Շուեդիայում յատուկ կոմիտէ ու-
նենք Հայաստանի համար, որն աշխատում է օգնել նպաստամատոյց
աշխատանքին եւ գործն առաջ է գնում: Մենք զգում ենք, որ նախե-
ւառաջ մենք պէտք է օգնենք Օրիորդ Քարէն Եփփէի աշխատանքին
Հայկում: Նա Ազգերի Լիգայի երկու այլ անձանց հետ մէկտեղ լիա-
զօրուած է հնարաւորութեան դէպքում ազատել մահմեդական տնե-
րում գերեվարուած աղջիկներին եւ երիտասարդ կանանց: Կիլիկեցի
շատ գաղթականներ ապաստանել են նրա մօտ, եւ ես կարծում եմ, որ
նա զերազանց է աշխատում: Համոզուած եմ, որ դուք կը հասկանաք
իմ այն խօսքը, որ մենք չենք կարող շատ բաժին հանել մեր փոքր
պաշարներին: Այժմ մենք ուղարկել ենք (յետագայում նոյնպէս կ'ու-

ղարկենք) մի փոքր գումար նաեւ դոկտոր Լեփսիուսին²³, որի մեծ աշխատանքը ծայրայեղ տուժեց գերմանական մարկի աղետալի անկումից:

Ես խօսել եմ իմ բարեկամ Թիսէլի²⁴ հետ՝ Քեմալ փաշային²⁵ հեռագիր ուղարկելու առաջարկով՝ իսկական հաշտութեան գործում միջնորդ հանդիսանալու համար: Մենք երկուսս էլ զգում ենք, որ սա շատ փոքր հաւանականութիւն է, որ նա ուշադրութիւն կը դարձնի նման մի հաղորդագրութեանը: Նաեւ ես մտածում եմ, որ այսպիսի մի գործողութիւնը միգուցէ նուազեցնի մեր հնարաւորութիւնները՝ գաղթականի հիմնադրման նախագծի համար առնելու նրա համաձայնութիւնը:

Մենք ուրախ ենք, որ Դուք քննարկել էք մեր առաջարկը գերմանական քարտուղարութեան մասին: Իհարկէ, մենք երբեք չենք պնդում, որ դուք պէտք է այս նիւթի շուրջ խորհրդակցէք Բերլինի խմբի հետ: Գերմանական տարբեր խմբերի լայնօրէն առանձնացուած լինելու պատճառով ես տարակուսում եմ, թէ ինչու պէտք է Բերլինի խմբի կարծիքին մեծագոյն ուշադրութիւնը չդարձուի: Ինձ թւում է, որ նրանք աւելի, քան միւսները կանգնած են հաստատուն հողի վրայ:

Մի օր ինչ-որ մէկն ասաց, որ դուք եկող ձմեռ ուղեւորութիւն էք նախատեսում Սկանտինաւիա: Սա ճշմարիտ է: Ծուռով եմ՝ զգում էք, որ Դուք ջերմօրէն կ'ընդունուէք մեր կողմից:

Եղբայրաբար Ձեր՝
[Նաթանայէլ Բեսքով]

Ե²⁶

Դիւրահոլմ, Օգոստոսի 2, 1926

Պարոն Մարշալ Ֆոքս
Բրումանիա, Սիրիա

Սիրելի բարեկամ,

Ես եւ կիսն սրտագին շնորհակալութիւն ենք յայտնում ձեր բարութեան համար, որ Դուք մեզ անմիջապէս տեղեակ պահեցիք մեր բարեկամ Ապրահամ Սարրաֆեանի²⁷ մահուան մասին: Մենք խորապէս զգում ենք, որ դա մեծ կորուստ է նրա ժողովրդի եւ բարեկամների համար: Նա մեզ հետ նոյնպէս բարեկամացաւ եւ մենք նրան յիշում ենք սիրով եւ երախտագիտութեամբ: Նրա մահը եւ Սիրիային առընչուող վատ նորութիւնները, ինչպէս նաեւ ֆրանսիական կառավարութեան դիտաւորութիւններն ինձ յանգեցրին մի նոր (անընթեռնելի), ինչ դուք ասացիք հայ ժողովրդին ի նպաստ խնդրատու կազմակերպութեան մասին:

Ձերմագին ողջոյններով մեր երկուսից Ձեզ եւ տիկին Ֆոքսին:

Եղբայրաբար Ձերդ՝
[Նաթանայէլ Բեսքով]

Յ.Գ. Թույլ կը տա՞ք ներփակել միջանի տող տիկին Սարրաֆեանին, քանի որ ես չգիտեմ Բէյրութի նրա հասցէն:

2

Մարտ 28, 1927ի նամակից

Պարոն Մարշալ Ֆոքս

Ես ձեռք եմ բերել պարոն Բարթի²⁸ գիրքը, սակայն տակաւին ժամանակ չեմ ունեցել ընթերցելու ան: Կարծում եմ՝ կը կարողանամ անել այդ լաջորդ անգամ: Թէեւ մտավախութիւն ունեմ, որ այս գիրքը շատ չընթերցուի այստեղ Սկանդինավիայում: Մենք նոր ենք ստացել մի մեծ եւ շատ լաւ գիրք Հայաստանի մասին դանիերէն լեզուով²⁹, գրուած Հայաստանին նպաստամատոյց դանիական կոմիտէի ղեկավարի կողմից, եւ իհարկէ, այս գիրքը լայնօրէն կը տարածուի այն շրջաններում, որտեղ որեւէ հետաքրքրութիւն կայ այս նիւթի հանդէպ:

ՄԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

¹ Natanael Beskow, "Det armeniska folkets lidande", *Dagens nyheter*, 24/12/1920.

² Rädda Armenien! "Meddelanden från förbundet för Kristet Samhällsliv" 1921, No. 2-3, էջ 10:

³ "Meddelanden...", 1921, No. 7-9, էջ 23:

⁴ Dr. Johannes Lepsius, *Ett kristet folks undergång*; Dr. Martin Niepage, *Vad entysk lektor i Asiatiska Turket upplevde år 1915; Hur det gick till vid Armeniernas deportation*; Natanael Beskow, *Ett martyrfolk i det tjugonde århundradet*. ԲՈՂՈՐՆ Է՛՛՛ Svenska Kommitén för Armenien, Birkegårdens förlag, Stockholm, 1921: Այս գրութիւնները վերահրատարակուել են եւ ժանէթ Յակոբեանի թարգմանութեամբ լոյս են տեսել *Հիւսիսափայլ տարեգրքում*, Ուփսալա, 1995, Բ. տարի, էջ 191-238:

⁵ Նկատի ունի ժընեւի 1920 թուականի Նոյեմբերի համաժողովը:

⁶ Beskow, էջ 11:

⁷ Sverige önskar ej mandat över Armenien, *Dagens nyheter*, 23/04/1920:

⁸ "Meddelanden...", 1921, No 7-9, էջ 4-5; P.S. om Armenien, *անդ*, էջ 22; Armenien, "Kristet Samhällsliv" 1923, No 8, էջ 4-6; Armenien, *անդ*, 1924, No 1-2, էջ 12; Internationella försonings förbundets Armenkoloni i Tel Samen, *անդ*, 1924, No 10, էջ 2; Tel Armen, *անդ*, 1925, No 9-10, էջ 14; Den armeniska kolonisationen i Syrien, *անդ*, 1930, N 4-5, էջ 11:

⁹ Skrivelse i armeniska frågan till Nationernas förbund, "Meddelanden...", 1922, No 8-9, էջ 2-4:

¹⁰ Karen Jeppe, *Den armeniska kolonisationen i Eufrat-Trakten*, Stockholm, 1930, էջ 8:

¹¹ *Stockholm-Tidningen* 14/02/1924, *նաեւ՝ Հայրենիք*, Բոստոն, 15/05/1924:

¹² Natanael Beskow, *Internationella försonings förbundets Armenkoloni*, Stockholm, 1924:

- ¹³ Natanael Beskow, *I Palestina och Syrien*, Stockholm, 1926; *En svensk jordbrukskoloni för armeniska flyktingar*, Stockholm, 1927;
- ¹⁴ Natanael Beskow, *Armeniska flyktingarna av idag*, Stockholm, 1936;
- ¹⁵ Տե՛ս՝ Ուփսալայի համալսարանի գրադարան (Քարոլինա Ռեդիվիլա), ձեռագրերի բաժին, Նաթանայի Բեսքովի ֆոնդ, Թիւ 413 D: 1, 413 D:2;
- ¹⁶ Այս եւ յաջորդ նամակն ուղղուած են դանիուհի գրող, հասարակական գործիչ ինգա Նալբանդեանին (ծնեալ Քոլլին, 1879-1929), որն ամուսնացած է եղել քիմիկոս, կրթական գործիչ Մարտիրոս Նալբանդեանի (1872-1916) հետ: Անդամակցել է դանիական, Հայ Բարեկամների կոմիտէին: Դանիերէն է թարգմանել հայ բանաստեղծների, հրատարակել հայկական թեմաներով պատմութեան, որոնք թարգմանաբար լոյս են տեսել նաեւ շուեդերէն, նորուեգերէն եւ այլ լեզուներով:
- ¹⁷ Քարէն Եփփէ (1876-1935) դանիացի միսիոներուհի, 1903-ից աշխատել է Ուրֆալի գերմանական որբանոցում, ինքնաձեռն թաղման իր հայ որբերի: 1920-ին հաստատուել է Հայկում, աշխատանոցներ հիմնել հայ կանանց համար, 1922-1928 թթ. մահմեդական գերութիւնից ազատել 1792 հայ մանուկների եւ կանանց: 1930-ին Ստոկհոլմում շուեդերէն լոյս է տեսել նրա, Եփրատի հովտի հայագաղութը, գըրքով: Բեսքովը նրա գործունէութեան մասին բազմիցս գրել է իր յօդածներում եւ գրքերում: Եփփէն մահացել է Հայկում եւ թաղուել տեղի Շէլի Մաքսուդի գերեզմանատանը: Նրա անուամբ է կոչուում Հայկի հայկական ճեմարանը:
- ¹⁸ «Արմենիկոլոն» (Հայերի բարեկամներ) հայերի նպաստամատոյց դանիական կոմիտէն, որ 1927-1936 թթ. հրատարակել է համանուն պարբերական: Նամակում ակնարկուածը վերաբերում է հաւանաբար մի աւելի վաղ հրատարակութեան:
- ¹⁹ Մարիքա Շէլլընսթեդթ շուեդուհի գրող, Հայերի սարսափելի իրավիճակը գրքովի հեղինակը (Ստոկհոլմ, 1917):
- ²⁰ Նամակն ուղղուած է անգլիացի հասարակական գործիչ Սենթ Ջոն Քաչիուլին: Վերջինս որպէս Լորդ Մէյլըզ մարդասիրական հիմնադրամի ներկայացուցիչ 1916-1917 թթ. իր պաշտօնակիրք Բաքուում հետ միասին որբանոց է բացել Իգդիրում, ապա՝ կոստանդնուպոլսում, մասնակցել որբահաւաքման աշխատանքներին:
- ²¹ Նկատի ունի Մ. Հ. Ուարդի Բռնագաղթները Փոքր Ասիայում գիրքը (Լոնդոն, 1922):
- ²² Քրիստոնէական շարժման խորհրդի գլխաւոր քարտուղար Օլիւրը Դրայթրին գրած այլ նամակներում եւս լիշուել է Հայաստանը: Այսպէս, 1922-ի Սեպտեմբերի 22-ին Բեսքովը Դրայթրին ուղղած նամակում լիշել է, որ ճերմակ ուղարկում եմ ֆրանսերէն եւ անգլերէն գրութիւններ Հայաստանի մասին» (Ուփսալայի համալսարանի գրադարան, Նաթանայի Բեսքովի արխիւ, G 21af:14, էջ 106): Մէկ այլ նամակում նա ինդրել է Դրայթրին տեղեակ պահել իրեն հայկական գործերի մասին (անդ, էջ 107): Վերջին նամակին էլ յաջորդել է հրապարակուող նամակը:
- ²³ Եոհաննէս Լեփսիուս (1858-1926) գերմանացի հոգեւորական, հասարակական գործիչ, հայկական հարցի վերաբերեալ միջանի գրքի հեղինակ:
- ²⁴ Սամուէլ Թիսէլ, շուէդ հոգեւորական, Հայաստանին նպաստամատոյց շուեդական կոմիտէի անդամ:

- ²⁵ Քեմալ փաշա (Մուստաֆա Քեմալ Աթաթիլք, 1881-1938), թուրքական հանրապետության հիմնադիրը եւ առաջին նախագահը (1923-1938):
- ²⁶ Այս եւ յաջորդ նամակն ուղղուած է անգլիացի հասարակական գործիչ Մարչալ Ֆոքսին:
- ²⁷ Արրահամ Սարրաֆեան (1873-1926) հասարակական գործիչ, մեծ աշխատանք է կատարել առաջին աշխարհամարտի տարիներին Լիբանանում հաստատուած հայ գաղթականութեան շրջաններում: Անդամակցել է Բէյրութի մի շարք հանրային կազմակերպութիւններին: Բնաքովը նրա մասին գրել է Պաղեստինում եւ Սիրիայում գրքովում (Ստոկհոլմ, 1926, էջ 146-147): Սարրաֆեանի մասին տես՝ Յովհաննէս Թ. Նաճարեանի «Արրահամ Թ. Սարրաֆեան» յօդուածը, Հայաստանի կոչնակ, Նիւ Եորք, 21 Օգոստոս, 1926, թիւ 34, էջ 1202-1204:
- ²⁸ Նկատի ունի Զ. Բարթի Արարատի Ժողովուրդը գիրքը (Լոնդոն, 1926):
- ²⁹ Նկատի ունի Օ. Մ. Բենեդիկտսէնի Հայաստան. մի ժողովրդի կեանքը եւ պայքարը հազարամեակների ընթացքում, քարտէջներով եւ նկարներով գիրքը (Կոպենհագէն, 1925):

NATANAYEL BESKOW'S LETTERS PERTAINING TO THE ARMENIAN REFUGEES (Summary)

ARTSVI BAKHTCHINIAN

Through the use of a number of letters by the Swedish Rector of Dursholm School, head teacher and theologian, Natanayel Beskow (1865-1953), the author brings to light the philanthropic activities of the Swedish Armenophiles between 1915 and 1923. The main objective of the latter was to persuade the Swedish government to assume the mandate of the newly independent Republic of Armenia. However, when this objective failed, these philanthropists and their Christian Popular Committees campaigned to relieve the hardships of the Armenian refugees. They raised money to save Armenian orphans, young girls and widows from the Syrian desert. They were instrumental in establishing the Tell al-Arman refugee camp, which was run by the very capable missionary, Miss Karen Jeppe. The author also highlights the steps and measures taken by these philanthropists to whip up the Swedish public opinion in support of the Armenian refugees.

